

FORORD

1

I sin bog *All that is solid melts into air* fra 1988 skriver Marshall Berman, at vi i dag i modernitetens tredje fase er vidne til en moderniseringsproces, som omfatter praktisk taget alle værdier, og hvor den fremvoksende globale modernismekultur fejrer spektakulære triumfer. McDonaldisering, Coca-Cola og de verdensomspændende tv-netværk peger i den retning. Men, skriver Berman, modernismekulturens tendens til homogenisering og universalisering slås samtidig i stykker af en ledsagende tendens til fragmentering i form af »uforenelige, private sprog«. Han peger på bestandige sammenstød mellem forskellige grupper og klikker og en stadigt skiftende strøm af fordomme og modstridende opfattelser. Moderniseringens globalisering øger med andre ord antallet af forskelle og synliggørelsen af forskellighed. I dag får man ikke kun øje på forskellen mellem jyder og fynboer, men også på forskellen mellem jyder og albanere, palæstinensere og libanesere, shiiter og shia-muslimer, folk fra Sydøstpolen og dem fra Gdansk etc. Forskelssættelse foregår på et langt større antal planer og omfatter langt flere grupper end hidtil set. Det globaliserede rum er langt fra et homogent rum. Som den amerikansk-kinesiske geograf Yi-Fu Tuan noget mistrøstigt har slået fast, er der mere universalisme i et snævert lokalsamfund end i det nye verdenssamfund. Også selv om samfundsmæssigheden heri er kendetegnet af en mekanisk solidaritet mere end en organisk solidaritet, som den vi kender til i modernitetens forskellige faser, hvor den fremstår som følge af arbejdsdeling, forskelssættelse og interdependens og ikke som et resultat af sædvane, stand og organisk sammenhold.

Denne opfattelse af lokalsamfund har foranlediget en del tiltro til, at man heri finder et positivt gensvar på globaliseringens tendens til opbrud, usikkerhed og mangel på kontrol. I lokalsamfundene skulle der da efter sigende være grobund for at søge fred og ro, hjemsted, rødder og fællesskab. Globaliseringens »routes« modsvares her af lokalsamfundets »roots«. Denne skelnen mellem »routes« og »roots«, som bl.a. James Clifford har interesseret sig for, udgår fra globaliseringens tendens til exterritorialisering og udvendiggø-

relse af sociale og kulturelle relationer. Faren ved en sådan kritisk stillingtagen til den globale kultur er, at man let bliver fanget i en modsætning mellem på den ene side essentialistiske ideer om røddernes og hjemstedernes kulturelle renhed og autenticitet og på den anden side en elitær vision om ruternes lette bevægelighed og kulturelle hybrider som led i et pluralistisk, polyfon identitet. Clifford hylder hverken den ene eller den anden form for romantik: hverken hjemstavns længsel eller hyldest til det senmoderne kultur-jet-sets flygtige ubesværelighed og bekvemmelighed.

Når en sådan modstilling er problematisk, skyldes det for det første, at de mennesker, der færdes ad globale »routes« langtfra alle er intellektuelle eller økonomiske kosmopolitter og professionelle eliter, der rejser, når de ikke mailer til hinanden. De omfatter nemlig også fattige lykkeriddere, flygtninge og fordrevne, for hvem nationsgrænser nok er besværlige og trælse, men som samtidig har et ønske om at slå sig ned og finde et nyt hjemsted som erstatning for det land, den region eller det »community«, hvor de ikke kunne leve; enten som følge af social og økonomisk nød eller på grund af politisk forfølgelse. At være global og bevægelig er altså ikke nødvendigvis udtryk for frihed; der indgår ligervis tvang og magt. Transnationalisme og globalisering behøver ikke at være positiv utopi; det kan også være en skrækvision, der flankeres af et brændende ønske om at have et hjem-sted. Med vægt på begge dele. Globaliseringens aktualisering af nationalisme, regionalisme og lokaliteter er det ene afsæt for denne bog.

Det andet drejer sig om historiens brug og misbrug. I dagene 9.-10. maj 2004 deltog jeg som underviser i et fællesnordisk kursus i Uppsala for nordiske historiestuderende vedrørende historiografi og brug af historien. Kurset var i regi af Nordplus lagt til rette af den flittige og produktive »Historiografiska basgruppens seminarierverksamhet« vid Historiska institutionen i Uppsala.

At Sverige var initiativtager er næppe nogen tilfældighed. Her har den videnskabelige forskning i den samlede historiekulturs forskelligartede gøren brug af historien allerede flere år på bagen. Den af Peter Aronsson redigerede antologi *Makten över minnet* er et eksempel. Ulf Zanders doktorafhandling *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* et andet. At én af grundbøgerne i kurset var Anne Eriksens *Historie, minne og myte*

er et vidnesbyrd om, at også Norge er godt med på feltet, ligesom man fra finsk hold i flere år har arbejdet hermed. Som eksempel kan nævnes den af Derek Fewster redigerede antologi *Folket* fra år 2000. I kurset blev der desuden som grundbøger gjort brug af Claus Bryld (red.): *Kampen om historien. Brug og misbrug af historien siden murens fald* samt Samuel Edquist, Jörgen Gustafsson, Stefan Johansson og Åsa Linderborg (red.): *En helt annan historia*. Bernard Eric Jensens bog *Historie – livsverden og fag* burde også have været med.

Denne nordiske forskning og undervisning i historiebrug og -misbrug er det andet udgangspunkt for nærværende bog. Den skriver sig ind i den historiske forskning, som prøver at vise, at fortidens virkningshistorie er en væsentlig del af historien. Måden, tingene udlægges på, kan være mindst lige så vigtig som tingene selv. Jeg har desuden har trukket på erfaringer fra min undervisning i »Historiens brug og misbrug« ved Historisk Afdeling, Aarhus Universitet. I lighed med et par af mine andre bøger er også denne således undervisningsbaseret.

Det tredje udgangspunkt for bogen er den voldsomme interesse i steders og rums betydning, der op igennem 1990'erne og videre gennem de første fem år af 2000-tallet, er kommet til udtryk i europæiske etnologikredse som led i det, der betegnes som »den rumslige vending«. Den vidner om en fornyet interesse for at udføre detaljerede beskrivelser og analyser af steder, rum og landskaber og har udviklet sig som en reaktion på den postmoderne periode i humanistisk og samfundsvidenskabelig forskning i 1990'erne, der var præget af debatter om konstruktion og repræsentation i følge med den sproglige vending. Den viser sig i form af studier af konkrete, materialiserede, håndgribelige handlingspraksis'er, som finder sted og er lokaliserede. Den rumslige vending er derfor også en topografisk vending.

Ét vigtigt forum har været tidsskriftet *Ethnologia Europaea*, hvor en lang række etnologer og folklorister har publiceret artikler om europæisk kulturarv og erindringspolitik med steder og egne som omdrejningspunkt. Dette skal ses i sammenhæng med den stigende interesse for stedet og lokaliteten som udgangspunktet for forbindelsen mellem individuel erfaring og den store historie. I diskussionerne om det nye Europa og en eventuel postnational identitet påkalder steder og grænseegne sig betydelig interesse. Af bøger,

der også beskæftiger sig med denne problematik, kan nævnes Sani-mir Resic og Barbara Törnquist Plewa (red.): *The Balkans in Focus*, Janis Kreslins, Steven A. Mansbach og Robert Schweitzer (red.): *Gränsländer. Östersjön i ny gestalt*, Teppo Korhonen, Helena Ruotsala og Eeva Uusitalo (red.): *Making and Breaking of Borders* samt Moritz Csáky og Elena Mannová (red.): *Collective Identities in Central Europe in Modern Times*.

Centralt i denne forskning i steder og grænseegne står ikke mindst det etnologiske forskningsmiljø i Lund, hvor jeg i særdeleshed har nydt godt af inspirationen fra folk som Orvar Löfgren og hans forskning i transnational regionstilegnelse samt Jonas Frykman og Kjell Hansen med deres interesse for stedstilegnelse og rummets fænomenologi, som det bl.a. kan ses i deres bidrag til Jonas Frykman og Nils Gilje (red.): *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*. Vigtig i denne historisk-etnologiske rums- og stedsforskning er, at idéen om en modsætning mellem lokalt og globalt er problematisk. Ligeledes har man kritisk beskæftiget sig meget med forestillingen om stedet og det lokale som en afgrænset, autentisk og uforanderlig territorial størrelse. Også denne beskæftigelse skal her følges op

Det er grundtanken – og her er jeg i høj grad inspireret af den finske geograf Anssi Paasi og hans hovedværk *Territories, Boundaries and Consciousness* – at stedet som kategori, om det nu er et lokal-samfund, en region eller en nation, ikke er et fast enhed, men en udvekslingszone, der er stedt i permanent foranderlighed og proces-sualitet. Men det er også grundtanken, at denne foranderlighed ofte tilsidesættes til fordel for en »container«-tanke med dens tillid til essentialisme, tradition og bestandighed.

Med disse grundtanker er det også hensigten at gøre opmærksom på, at så snart historikere begynder at interessere sig for ikke virkeligheden (hvad det så end er), men dens repræsentationer, trænger rumskategorien og stedsdimensionen sig på. Stedet rykker i fokus.

2

Bogen indledes med et teoretisk kapitel *Steder – materialitet og betydningsrum*, der dels søger at indkredse rummets aktualitet for historikere, dels søger nærmere bestemmelser af, hvilke dimensioner af

rummet, som især påkalder sig interesse for os som historikere. Det er ligeledes et ønske med det at pege på, hvilke samarbejdsmuligheder der ligger i et felt mellem historie, etnologi, fænomenologi og sociologi. Dette kapitel står som bogen i sin helhed i høj grad i gæld til den svenske og centraleuropæiske etnologi.

Efter dette følger en sektion, hvor kulturarvsspørgsmålet er i fokus. Efter et indledende afsnit om *Kulturarv og stedsfornemmelse* følger fire kapitler, der hver især viser, hvorledes denne kulturarv er konfliktfyldt. Det kan skyldes den store histories overvældende indgreb som i tilfældet *Vilnius* med dens etniske udrensninger og de efterfølgende behov for at forstå og gøre op hermed, eller det kan skyldes religiøse og nationale spændinger som i *Przemysl*. Men kan også skyldes for megen historie og historiebrug som i *Cluj*. For den karelske by *Viborgs* vedkommende er kulturarven primært knyttet til en tabsfornemmelse, nemlig hos de mennesker der enten selv har levet dér eller som har haft forældre, som har levet der. Men Viborg er samtidig et eksempel på, at fire kulturer har kunnet leve i nogenlunde fred og fordragelighed – om end med en vis social asymmetri og spænding – med hinanden.

Fælles for disse byer er, at de i mere eller mindre grad bestandigt har været og i nogen grad fortsat er genstand for konflikt, hvor forskellige grupper med forskellige følelser og forskellige historier hver især kan siges at have retmæssig adgang til et sted og en egn. Ikke nødvendigvis i eksklusiv forstand, men dog i mere eller mindre hegemonisk konflikt med andre grupper.

Den næste sektion handler om grænser. Efter et kapitel med teoretiske bemærkninger følger en analyse i afsnittet *To nordiske grænser* af henholdsvis en blød og porøs grænse, nemlig den dansk-tyske, og en hård og lukket grænse som den finsk-russiske. Grænseegne behøver med andre ord ikke kun at være omstridte egne og kampområder. De kan også være udvekslingszoner, hvor to kulturer beriger hinanden. Imidlertid forstyrres dette idealbillede af, at samtidig med den kulturelle interaktion kan der finde politiske konflikter sted, som overskygger det kulturelle og sociale samspil, og som i det finsk-russiske tilfælde ender med terror og mord.

Artiklen om *Eventyrets land* i Vestjylland, dvs. egnen mellem Nymindegab og Blåvand, og dets historie i 1960'erne, er et eksempel på, at rums- og stedsopfattelse også er knyttet til magtforhold. Men

historien om ekspropriationen af dette område med fjernelse af ca. 200 mennesker viser også, hvorledes en stedstilknytning baseret på samspil med landskabet i et moderne samfund ikke får et ben til jorden i forhold til en rumsopfattelse, der anskuer landskabet som objekt og opfatter det som et såkaldt »absolut rum«.

Efter denne afdeling følger fire kapitler, der med udgangspunkt i forskellige historiske perioder viser, at steder ikke kun er, men også tilegnes og fortolkes. Steder er noget, som finder sted. Steder er gøremålsanliggende, mere end de er noget, som blot foreligger. I artiklen *Nationens rumsdimension – eller om at huske med kroppen* vises, hvorledes rumsdimensionen er nødvendig som supplement til tidsdimensionen, hvis man vil forstå, hvorfor nationalismeprojektet er lykkedes. Denne rumslige dimension synes at være en væsentlig byggesten i nationalismens legitimitet. Bevægelse som tilegnelse af det nationale rum er et såre vigtigt supplement til de nationale historiefortællinger. Nationalismen har bestandigt måttet tage hensyn til kropsligt funderede præferencer og erfaringer af et stedsmæssigt tilhørsforhold, ligesom nationalismens virkningshistorie også vidner om, at det nationale vedligeholdelsesarbejde inkluderer en erfaringsdimension, hvor man har og til stadighed får nationalismen under huden. Den har også mulighed for at tage hensyn til, at national identitet ikke er en egenskab, men en relation – og relationer er af kropslig og stedsmæssig karakter.

Dette fremgår ligeledes af kapitlet *Folkelig bevægelse i landskab* om nordisk nationalisme i mellemkrigstiden. I mellemkrigstiden og i særdeleshed i Sverige i 1930'erne blev civile og informelle hverdagsaktiviteter i naturen centrale elementer i en ny folkelig demokrati-praksis. Det skete i takt med, at de nordiske socialdemokratier blev folkepartier. Med steder, rum og landskaber som arena blev der her grundlagt en uformel kombination af samfundsmæssighed og nationalisme med det svenske »folkhem« som prototypisk matrice, der mere drejede sig om rumserfaringer end om politiske principper. Typisk for denne nye type af national identitet var, at masserne i mangt og meget tilegnede sig det moderne demokratisk-nationale samfund gennem friluftsliv, idræt og sund livsførelse.

Historien om *Nytår i Nämpnäs* er et vidnesbyrd om, at man som henholdsvis turist og udvandret finlandssvensker bedst tilegner sig

Finland (igen) ved kropslige aktiviteter og sanselige erfaringer. At tænke sig til Finland er ikke nok; der må handling til, hvis man skal finde hjem eller ind til landet. Det abstrakte forestillede fællesskab må suppleres med erfaringer af Finland som sted.

Netop denne erkendelse synes også at ligge til grund for EU's policy siden Maastricht-traktatens bestemmelse om, at skal EU »sælges«, må der kultur til. Her er distinktive steder og lokaliteter tilsyneladende udmærkede midler, ikke mindst når de kombineres med den sanselige og farverige udgave af egn og region, der knytter sig til mad og drikke. *Egnsretter i EU* bliver med andre ord et både etnokulturelt og politisk anliggende, ligesom det viser sig, at EU i lanceringen af den europæiske idé gør brug af de samme virkemidler, som man har beskyldt nationalisme-konstruktivistene i 1800-tallet for at tage i anvendelse. Det forestillede fællesskab må suppleres af steds-erfaringer for at opnå synlighed i en global verden.

I bogens efterskrift *Hjemme på Klitten?* diskuteres det med sommerhusliv på Holmslands Klit som eksempel, om det er muligt at konstruere et hjemsted. Problemstillingen er aktualiseret af den stigende tendens til, at mange europæere bor og lever to steder; fx i Norden om sommeren og i Sydeuropa om vinteren. Og at man føler sig lige godt hjemme begge steder. Er denne tendens udtryk for, at også hjemsted er et spørgsmål om »Wahlverwandschaft«? Hvis svaret på dette spørgsmål er ja, implicerer det – når man udgår fra en tæt forbindelse mellem hjem og identitet – at også identitet er et spørgsmål om proces og konstruktion mere end essens og autenticitet.

Det er denne idé, bogen i sidste instans hviler på.

Aarhus og Klegod, april 2005